

С. ВОВКАНИЧ

«ДІМ» НАЦІЇ І ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Соціогуманістична компонента стратегії розвитку України

Економісти, політологи, соціологи та інші суспільствознавці поділяють усі країни світу на розвинені, ті, що розвиваються, і слаборозвинені. Загальновизнано, що існує сім розвинених держав. Іноді (радіше за політичними мотивами, ніж за рівнем соціально-економічного розвитку) до них додають ще й Росію. Перелік держав, які мають цей статус, став звичним. І мало кого дивує те, що впродовж значного часу він не змінюється. Враження таке, що країни, які потрапили до другої і третьої груп, «прописані» тут навечно, принаймні мають мало шансів підвищити свій статус. У цьому контексті для нас актуальним є питання про майбутнє України. Якою має бути стратегія її розвитку з огляду на усталені світові реалії? І які маємо шанси змінити їх на свою користь?

Сьогодні будь-які наукові дослідження, спрямовані на вироблення стратегії розвитку, не можуть бути ефективними без урахування наявних світових тенденцій і сучасних викликів. Можна визначити чотири основні напрями розвитку, зумовлені вимогами нашого часу:

— остаточний і концептуальний вибір Україною вектора євроінтеграції та прийняття інноваційної моделі свого розвитку;

— поступова соціалізація Україною нової світової парадигми сталого розвитку, яка засадничо була започаткована наприкінці минулого тисячоліття (Ріо-де-Жанейро, 1992) і підтверджена як світова теорія і практика цивілізаційного поступу третього тисячоліття на Саміті Землі у 2002 р. (Йоганнесбург);

— посилення і поширення такого потужного загальноцивілізаційного процесу, як глобалізація економіки, торгівлі, інформаційного простору, освіти, культури, що дедалі сильніше впливає на всі сегменти суспільного життя України, зрештою, як і кожної сучасної держави (йдеться насамперед про певні види національної безпеки, проблеми інтелектуальної власності, перетоку творчих умів, тобто про екзистенцію України як конкурентоспроможного і водночас рівнопартнерського суб'єкта міжнародних взаємин);

— духовне і національне відродження народів і народностей світу, які донедавна зазнавали (чи ще зазнають) колоніальних (тоталітарних) утисків, тобто інтенсифікація процесів ренаціоналізації та виникнення нових національних держав усупереч зовнішньому (часто глобальному) тиску.

З огляду на актуальність і масштаби цих світових тенденцій і векторів вітчизняного розвитку аксіоматичного звучання набуває твердження: час дискусій і суперечок навколо них, час картання глобалізації та пов'язаних з нею наслідків минув. Ми змушені визнати, що з трьох можливих варіантів суспільного розвитку — «рух на місці», «рух навздогін», «рух на випередження» — нам найбільше підходить останній, тобто випереджальні

стратегії розвитку [1, с. 70]. Україна не має їм альтернативи, якщо не хоче опинитися на маргінесі історії та прогресу.

Сьогодні всі, хто здатний мислити і кому не байдуже майбутнє власної держави, не можуть не розуміти, що тільки створивши комплекс інноваційних структур випереджального і потужного духовно-інтелектуального потенціалу (системи національної науки, освіти, культури, економіки тощо), а також використовуючи творчі і патріотичні зусилля народу, Україна спроможна вибудувати концепцію власного розвитку і віднайти ефективні механізми гуманізації сучасних глобалізаційних процесів чи, принаймні, синхронізувати їх зі своїм становленням. Втім, це стосується не тільки України, а й багатьох інших держав, які прагнуть стати розвиненими та інтегруватися у світовий простір як рівні серед рівних, а не як денационалізовані єврожебраки.

Отже, йдеться про необхідність нового підходу до етики глобалізації, зокрема про гуманізацію її процесів. Необхідно виробити нові «правила гри», які враховували б інтереси народів посттоталітарних (постколоніальних) просторів. А це потребує нової **соціогуманістичної** політики у сфері міжнародних відносин. При цьому домінуючим має бути принцип створення однакових можливостей для всіх народів, зокрема щодо побудови нової постіндустріальної інформаційної економіки, випуску вітчизняної наукоємної продукції, повноформатного функціонування реабілітованих мов, культур, повернення національної пам'яті гнобленим народам тощо.

Науковці дедалі більше схиляються до думки, що «сталий розвиток суспільства — не система показників, які мають бути досягнуті у відповідні строки на відповідній території, а насамперед духовний — духовно-інформаційний напрям, в якому мають рухатися суспільства, народи, держави й окремі індивіди вже сьогодні, завтра і в далекому майбутньому» [2, с. 14]. Теорія сталого розвитку на будь-якому його рівні (країни чи регіону, нації чи окремої особи) має цілісно і всебічно охоплювати весь комплекс стратегічних пріоритетів та базових чинників, які уможливають такий розвиток у плані збереження для наступних поколінь як національної окремішності, так і розмаїття світу. Її предметом не можуть бути лише завдання, які сьогодні стоять перед економістами, захисниками природного середовища чи працівниками соціального захисту. Поле досліджень тут значно ширше. Воно охоплює насущні для людини і нації духовно-моральні, інтелектуально-інноваційні, інформаційно-мовні, етнокультурні, демографічні, соціально-психологічні, зрештою суспільно-політичні проблеми. Без їх розв'язання неможливий сталий розвиток того чи іншого соціуму.

Отже, сталий розвиток — це не тільки забезпечення кадрами тієї чи іншої галузі виробництва, проведення належної екологічної та соціальної політики, а й загальноцивілізаційний рух до пізнання, коли якість знань, національної освіти і науки, рівень культури, а також інформаційні комунікації дедалі більше визначають духовно-інтелектуальний потенціал суспільства. А від нього значною мірою залежать демократичність устрою країни, життєвий добробут, соціальний захист, стан екології, здоров'я населення тощо. Як свідчить практика, саме високий інтелектуальний та інноваційний потенціали, духовно-освітній рівень людей детермінують ефективність розв'язання екологічних і побутових проблем, а не навпаки.

Усе це свідчить про необхідність диференційованого підходу до концепції сталого розвитку. Причому при виборі його стратегії особливого значення набуває враховування специфіки країн, які стають на шлях утвердження своєї державної самостійності. Передусім це стосується соціогуманістичної компоненти, яка буде різною для країн-глобалізаторів і тих, що виступають переважно пасивними об'єктами впливу

глобалізаційних процесів. Так, для другої групи країн важливим моментом у становленні їхньої державності є не тільки вибір інноваційної моделі свого розвитку, а й забезпечення умов для того, щоб ці інновації базувалися на вітчизняній інтелектуальній власності, випереджальному розвитку національної науки, освіти, їх відповідному фінансовому забезпеченні тощо.

Важливою соціогуманістичною компонентою стратегії сталого розвитку є освіта. Жодна країна, яка піклується про розвиток національної освіти, не задоволена її ефективністю принаймні з трьох причин. По-перше, через недостатню оперативність впровадження нових знань у навчальний процес, тобто низький рівень інтеграції таких окремих і взаємопов'язаних систем, як наука і освіта. По-друге, через недотримання принципів соціальної справедливості, згідно з якими кожна молода людина, що прагне знань, повинна мати умови, аби їх здобути. По-третє, ринок освіти недостатньо відгукується на потреби часу, практики тощо. Крім того, країни, які звільнилися з-під імперського ярма, в тому числі й Україну, хвилює питання утвердження в світі, науці, театрі, церкві, армії, зрештою загалом в інформаційному просторі рідної мови як державної. Для цих країн розвиватися означає національно і духовно відроджуватися.

Нині в Україні термін «соціогуманістичний» не може стосуватися лише соціального захисту людини. Маємо подивитися з цих позицій і на проблему безпеки українського народу загалом за умов, коли він ще не викристалізувався як модерна нація. Адже від його національного «Я» досі не відпали вікові нашарування колоніальної денаціоналізуючої системи. На жаль, теорія сталого розвитку враховує лише три фактори поступу — економічний, соціальний і екологічний, — залишаючи на маргінесі мовно-інформаційний, духовно-інтелектуальний, національно-інноваційний. Тим часом без цих складових соціогуманістичної компоненти, без ренесансу націй і народностей гармонізація світу просто неможлива.

Отже, теорія сталого розвитку, принаймні у сьогоденні її трактуванні, не розв'язує проблеми духовного і національного відродження народів, які вибороли (чи виборюють) свою державну самостійність, зокрема проблеми співвідношення традицій і новацій у процесі розвитку. Оскільки новації генеруються переважно країнами-глобалізаторами, то їх запровадження у практику інноваційного розвитку ослаблених тривалою асиміляцією постколоніальних країн загрожує останнім: якщо вони не творитимуть своєї інтелектуальної власності, своїх ноу-хау у різних сферах життєдіяльності, то опиняться на периферії прогресу, до того ж — як денаціоналізовані елементи.

Глобалізація — загальноцивілізаційний процес, який відкриває перед людством величезні можливості щодо розширення обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом. Водночас для значної частини людства вона несе «істотні загрози, зумовлюючи розшарування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію у соціально-економічному розвитку» [3, № 5, с. 20]. Тому соціогуманістичний імператив треба перевести у площину адекватної нової світової політики. Тобто соціогуманістичну політику слід розглядати не тільки в її вузькому побутовому розумінні, скажімо, на рівні соціального захисту новатора, підприємця чи окремого творця — навіть геніального, а й на рівні захисту **самобутності нації**, її розвитку. Не може бути захищеною людина, якщо незахищена її нація чи країна в цілому.

Для комплексного захисту і людини, і нації від негативів глобалізації потрібне концептуально нове трактування низки складних понять і термінів. Зокрема, це стосується бінома «соціогуманістичний», який має відображати не лише стан людини у соціумі, а й екзистенцію соціуму в системі світових відносин. Запропонований біном має адекватно

віддзеркалювати процеси у сфері міжнародних стосунків націй і прав людини як взаємодію, взаємопроникнення і взаємозумовленість таких основних і багатовекторних конструкцій цивілізації, як «соціум» і «гуманізм». Лише таке розуміння введеного поняття уможливить системне дослідження творчо-пошукових, науково-дослідних, проектно-конструкторських та інших життєво необхідних інноваційних циклів на рівні проблемно-продуктивних результатів і реальних перспектив сталого розвитку держави чи більш глобальних утворень.

Сьогодні вже недостатньо дотримуватись установки на те, що багаті країни, регіони, особи мають ділитися з бідними, слабо розвиненими. Важливо зробити все, щоб глобалізація не була одностороннім рухом багатих на шляху до прогресу. Необхідна глобальна справедливість, однакова як для країн, котрі є об'єктом глобалізації, оскільки мають старі, переважно індустріальні (чи ще гірше — перехідні) економіки, так і для країн-глобалізаторів, які освоїли економіки інформаційного рівня і завдяки інтелектуально-інформаційним ресурсам здобули абсолютний простір для саморозвитку.

Отже, Україні потрібна стратегія випереджального інтелектуально-інноваційного розвитку. Саме він може забезпечити справедливі та рівні можливості для всіх народів (народностей) у плані генерування нових технологій, знань, нової інформації як першоідеї будь-якого розвитку — світового, національного чи регіонального. Від рівня освіти, науки, їх ефективної інтеграції залежать нині всі атрибути інформаційного суспільства, а також компоненти інформаційної економіки. До перших належать якісно нові системи навчання, організації та управління виробництвом, зміст праці і структура зайнятості, де домінує розумова праця, перевага сфери послуг, у тому числі зв'язку, над матеріальним сектором, високий рівень екологічного забезпечення тощо. Другі — це інформаційно-телекомунікаційні технології, розробка програмного забезпечення, виробництво ЕОМ, насиченість послугами комп'ютерної мережі Інтернет, онлайн-бізнес тощо [4]. За глобалізації відбувається взаємопроникнення економік на базі нових інформаційних технологій і систем міжнародних комунікацій. Для України розбудова економіки, де інформація буде предметом і результатом творчої, високоінтелектуальної праці, має стати стратегічним напрямом.

Інформаційна економіка — це сучасна форма економічної діяльності, що базується на глобальному електронному середовищі, в якому домінують знання та інформація як важливі елементи продуктивних сил, і на прискореній динаміці між попитом та пропозицією [4]. До такої економіки раніше чи пізніше прийдуть усі країни, але кожна своїм шляхом — за допомогою своєї моделі інноваційного розвитку і створення власної інформаційної спільноти. Побудова інформаційного суспільства і розвиток відповідної економіки — взаємодетерміновані процеси. Причому йдеться не лише про велику питому вагу надходжень у ВВП країни від виробництва інформації з інформації і за допомогою інформації, не тільки про важливу роль штучного (машинного) інтелекту, роботизації, комп'ютеризації тощо. Це тільки необхідні умови інформатизації, за яких відбувається перехід від індустріального до інформаційного суспільства. Водночас ми маємо віддавати належне і людському виміру. Національна свідомість молодого покоління, його духовність і прагнення максимально реалізувати свої творчі можливості будуть вирішальними для нарощування інноваційного потенціалу розвитку.

Україна має творчо підійти до світової парадигми сталого розвитку, пристосувавши її до потреб свого комплексно-гармонійного відродження. У цьому контексті побудова інформаційної спільноти не може розглядатися поза національними рамками, поза людиною, її духовністю, менталітетом, культурними традиціями та іншими людськими вимірами, які визначають національну ідентичність кожного народу, зберігаючи водночас

розмаїття світу в умовах глобалізації. Тобто машинній інформатизації слід віддавати машинне, а людині, з її творчо-креативними зусиллями, знаннями та досвідом, потребами і соціальною активністю — людське. Необхідно віднайти і поєднати такі національні і загальнолюдські механізми, які б враховували, з одного боку, спадковість (традиційність), а з другого — інноваційність розвитку.

Механізмом, здатним забезпечити збереження культурних традицій, їх врахування при формуванні системи освіти, науки, інформаційно-мовного простору та інших елементів духовно-інтелектуального потенціалу як у національному, так і в євроінтеграційному контекстах, може стати підвищення **духовної інформаційної мобільності** (ДІМ) нації. Цей механізм реалізується у **вертикальній** (передача знань з покоління у покоління) та **горизонтальній** (творення соціально нових знань, досвіду) формах.

Вертикальна форма репродукування (передачі) традиційних знань і набутого досвіду конкретизується через сім'ю, національну освіту, культуру, ЗМІ, громадську думку тощо. Завдяки виробленню виховного ідеалу і ціннісних орієнтацій, норм поведінки формуються історична пам'ять, духовність, національна свідомість, менталітет народу, створюється базовий (ресурсний) рівень культури, знань і досвіду. Передача інформації з покоління у покоління сприяє вертикальній ідентифікації людини на основі одержаних від навколишнього середовища знань, засвоєння традицій, звичаїв тощо. Тобто діють вертикальні генно-етно-середовищні механізми впливу — ті внутрішні та зовнішні інформаційні чинники, які творять пізнавальне духовно-інтелектуальне національне середовище і відповідне інформаційне поле впливу (навчання, виховання, наслідування тощо).

Горизонтальну форму продукування (творення) нових знань і модерної практики (на рівні одного покоління чи особи) реалізують системи вітчизняної науки, різні структури національних інноваційних центрів, творчо-інтелектуальні організації, пошукові групи. Завдяки їх творчо-креативним зусиллям створюються інтелектуальна власність народу, нові проекти і товари, винаходи, наукоємні технології, ноу-хау, методики і методи у різних напрямках діяльності. Тут людина виступає не лише об'єктом навчання чи пасивного впливу інформації, а й її творцем, тобто активним творчим суб'єктом.

Створюючи суспільно нову інформацію (знання, досвід), тобто прирощуючи існуючі знання і досвід, людина не тільки самоідентифікується з іншими членами спільноти, а й самоутверджується через створене як особистість, стає лідером завдяки інтелектуальному, духовному чи іншому творчому внеску в суспільний (науково-технічний, соціально-економічний, культурний тощо) розвиток своєї країни, сприяє зростанню її авторитету, інтеграції у світову спільноту на засадах рівнопартнерства, а часом і лідерства. У цьому випадку діють горизонтальні особистісно-національні пошукові механізми.

Форми духовної інформаційної мобільності є своєрідними соціальними амортизаторами між процесами глобалізації та ренаціоналізації: вони стимулюють соціальний рух інформації у країні в напрямі підняття «планки» знань, освіти, науки до світового рівня, їх позитивну конвергенцію і водночас допомагають виявляти ті внутрішні чинники екзистенції нації, які можна задіяти для підняття цієї планки. До того ж вони допомагають певною мірою гармонізувати зовнішні інформаційні впливи, протистояти їм, активізувавши локальні детермінанти ренаціоналізації як пріоритетні для духовного і культурного забезпечення внутрішніх етноренесансних процесів. Якщо конвергенція інформації (знань) більше пов'язана зі світовою тенденцією глобалізації, то ДІМ нації — з ренаціоналізацією світу. Точніше вона є локальною системою її здійснення [5].

Абревіатура «ДІМ» у даному контексті склалася випадково. А може, й не випадково, оскільки вона підтверджує: для духовного і національного відродження кожному народові потрібно насамперед побудувати свій «дім», тобто мати власну державу. І альтернативи цьому немає. У такому «домі» своя культура, освіта і мова, свої традиції, звичаї та інформаційний простір, енергія діянь народу і сила його розуму. У цьому випадку «дім» — це та спільнотна клітина, яка оберігає традиції, впускає потрібні зовнішні новації, водночас збагачуючи розмаїття світу національним здобутком. Отже, ДІМ нації — це універсальний механізм соціалізації позитивних здобутків глобалізації, спричинених інноваціями, без втрати власної етнічної, культурної, мовної, релігійної ідентичності. І можливо, це єдиний шлях здобуття нацією статусу суб'єкта загальноцивілізаційного розвитку як **планетарного** процесу.

Таким чином, форми духовної інформаційної мобільності нації у вузькому аспекті охоплюють суспільні національні інституції культурно-духовного відродження того чи іншого народу (освіту, науку, культуру, економіку тощо), розвиток і залучення яких є доленосними для його утвердження як самостійної одиниці світової спільноти. Водночас у широкому контексті вони виступають як механізми процесу ренаціоналізації, примноження багатства і різноманітності світу. І позитивні імпульси тут повинні надходити насамперед від національних еліт, від лідерів країни.

Творчо-креативні зусилля потрібні як у вертикальному, так і в горизонтальному напрямках. Проте інновації акумулюються на горизонтальному рівні. У системі освіти, якою б вона досконалою та передовою не була, людина переважно є об'єктом впливу інформації без достатньої її оцінки. Лише розвиваючи у випереджальному режимі вітчизняну науку та інтегруючи з нею національну освіту, можна створити необхідну базу для справді сталого розвитку країни та її входження до кола найбільш розвинених держав. Сюди долучаються такі важливі фактори збереження національної ідентичності, як культура, релігія, мова.

Саме на весь цей системний комплекс чинників орієнтує кожну людину (сім'ю, громаду) **концепція ДІМ нації**, вказуючи, що для сталого розвитку кожного народу слід комплексно розвивати численні перманентні процеси передачі знань по вертикалі та їх творення по горизонталі. Йдеться про сукупний розум — і не лише український, а й світовий, тобто про ноосферний розвиток людства загалом, про роль у ньому сукупного світового інтелекту, науки, інформації тощо. Найкращі світові новації мають ставати національними традиціями і забезпечувати наступність у розвитку того чи іншого соціуму, його інноваційну спіраль.

Такий підхід до новацій і традицій передбачає тлумачення понять «інтелект», «розвиток», «інформація» в якнайширшому контексті творення добра і зла на шляху прогресу людства. Наскрізною тут є теза про те, що ні у природі, ні у суспільстві немає «антиінтелекту» як такого, що творить лише зло. Ніхто — жоден батько чи мати, жодна нація з її традиційною культурою і релігією — не виховують підрастаюче покоління для зла, а лише для продовження роду, розвитку громади, регіону чи країни загалом. Зло не має окремої субстанції. На жаль, інтелект творить і добро, і зло. Він продукує не лише інформацію, а й дезінформацію, спричиняє не тільки розвиток (тим більше не завжди — соціогуманістичний, сталий, ноосферний), а й чинники, які його гальмують. Термін «розвиток» варто розглядати у комплексно-гармонійному контексті, який, окрім соціально-економічних, екологічних, охоплює ще й духовно-інформаційні, культурно-мовні, національно-інтелектуальні та інші невід'ємні та доленосні складові самобутності кожного народу, кожної людини.

Отже, поряд із збереженням традиційного державного регулювання науково-технічного чи іншого розвитку ми маємо використовувати сучасні ринкові механізми продукування і широкого впровадження нових ідей, знань. Ці механізми забезпечують високу динаміку попиту і пропозицій, ефективний маркетинг і менеджмент інноваційних процесів [6]. Інноваційність національної економіки — це здатність країни, з одного боку, творити і поширювати власні нові ідеї та знання, з другого — вміло запозичувати нове для підвищення свого духовно-інтелектуального потенціалу, нарощування темпу впровадження наукоємних, високотехнологічних та екологічних технологій. Уміння оперативно їх адаптувати допоможе інтегруватися у світовий ринок інновацій, уникати небезпек в умовах не завжди чесної конкуренції тощо. Проте і в інноваційних, і в євроінтеграційних процесах гасло «Людина — понад усе» є універсальним [7, с. 209].

Таким чином, інноваційна модель розвитку будь-якої країни, у тому числі й нашої, обов'язково має враховувати соціогуманістичне начало. Тільки тоді можна сподіватися на успішне розв'язання в умовах глобалізації таких важливих проблем сучасності, як збереження національної ідентичності народів і розвиток розмаїття світу в його інтеграційній єдності.

1. *Мороз О., Саєнко Ю.* Час інтелекту: сукупний український розум. — Львів: Вид. дім «Панорама», 2002. — 96 с.
2. *Стоян О.* Екологія духу в соціальній і економічній сфері (в контексті стратегії безпеки, сталого розвитку) // Схід. — 2002. — № 5. — С. 12-17.
3. *Європейський вибір.* Концептуальні принципи економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України Верховній Раді // Економіст. — 2002. — № 5, 6.
4. *Винарик Л.С., Щедрин А.Н., Васильєва Н.Ф.* Информационная экономика: становление, развитие, проблемы. — Донецк: Ин-т экономики промышленности НАНУ, 2002. — 312 с.
5. *Долішній М.І., Вовканич С.Й.* Глобалізація і регіональні детермінанти ренаціоналізації // Регіональна економіка. — 2001. — № 3. — С. 7-17.
6. *Буднікевич І.М., Школа І.М.* Становлення регіонального ринку інновацій в Україні. — Чернівці: Зелена Буковина, 2002. — 202 с.
7. *Wybrane wypowiedzi Jana Pawła II o Europie. Przemyslenie do czlonkow Rady Konferencji Episkopatuw Europy.* 16.IV.1993. — Warszawa, 1998. — S. 209.

С. Вовканич

«ДІМ» НАЦІЇ І ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ (Соціогуманістична компонента стратегії розвитку України)

Резюме

Розглядається соціогуманістична компонента національного шляху до сталого розвитку. Ця компонента комплексно охоплює духовно-інтелектуальну, національно-інноваційну, інформаційно-мовну та інші складові, які детермінуються темпами розвитку вітчизняних

систем науки, освіти, культури тощо, рівнем творення інтелектуальної власності України, потенціалом її людського капіталу, синергетичною творчою активністю суспільства.

S. Vovkanych

«HOME» OF THE NATION AND GLOBALISATION TRENDS (Sociohumanistic component of the strategy of Ukrainian development)

Summary

The sociohumanistic component of a national way to constant development is being examined. This component complexly involves spiritual-intellectual, national-innovational, informationally-linguistic and other components, which are being determined by rates of development of home systems of science, education, culture etc., by level of intellectual property of Ukraine, by potential of its human capital, by synergetic creative activity of the society.

© *ВОВКАНИЧ Степан Йосипович. Доктор економічних наук, професор. Старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України (Львів). 2003.*